

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ, ЕТИМОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ТА ОНОМАСТИКА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

---

*М. І. Вакулич
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
НАН України*

ОДНООСНОВНІ АНТРОПОНІМИ ЛИТОВСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ: ОСОБЛИВОСТІ АСИМІЛЯЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглядаються одноосновні антропоніми литовського походження на матеріалі пам'яток староукраїнської мови. Доводиться балтійська етимологія ряду імен, характеризуються їхні способи асиміляції та особливості функціонування у чужомовному середовищі. Констатується, що усічення основ як причина розпаду давніх балтійських композитів на староукраїнському ґрунті не відбувалося.

***Ключові слова:** староукраїнська мова, антропонім литовського походження, одноосновний антропонім, асиміляція, патронімний суфікс.*

Поява масиву антропонімів балтійського походження у староукраїнських документах із XIV ст. є прямим відображенням тодішніх державотворчих процесів: українські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського. Активна внутрішня міграція, лояльна культурна та релігійна політика, набуття “руською” (староукраїнською) мовою статусу державної – ці екстралінгвістичні фактори спричинили входження до староукраїнського ономастикону чималої групи східно- та західнобалтійських імен.

Українські мовознавці вже робили окремі спроби описати способи асиміляції та особливості вживання таких антропонімів (Л. Л. Гумецька [3; 4], А. П. Непокупний [5]), але ці публікації ще більше підкреслюють недостатню вивченість проблеми на противагу активному вивченню питання польськими та білоруськими лінгвістами.

Метою статті є зіставлення староукраїнських форм антропонімів із балтійськими для доведення етимології перших, опис способів адаптації та коротка характеристика структури аналізованих імен. Об'єктом дослідження

цієї розвідки стали одноосновні антропоніми балтійського походження, що зафіксовані в документах, які, за окремим винятком, увійшли до корпусу “Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.” (далі – ССУМ) [6].

Лексикографами на сторінках ССУМу було зареєстровано такі особові назви із одноосновною структурою, які вчені етимологізували як балтійські: *Дадаукишись* (лит. *Daukšys*), *Євнутєвичь* (лит. *Jaunutis*), *Кєрдути* (лит. *Girdutis*), *Кистютиш*, *Кєстути* (лит. *Kęstutis*), *Моижєкь*, *Можейковичь* (лит. *Mažeika*, *Mažeikis*), *Ромєико* (прус. *Romeyke*), *Тутєниш* (пор. лит. *tauta* – ‘народ’, *tautienis* – ‘чужинець, земляк’) [6, т. I, с. 276, 343, 473, 475, 605; т. II, с. 302]. На нашу думку, до цієї групи потрібно долучити ще певний ряд форм:

Петрь Билтуновичь (Вільна, 1495) [6, т. 1, с. 95]; пор.: прус. *Biltune* [14, с. 19], лит. *Biltas*, *Biltaitis*, *Bieltowicz* [15, с. 125];

Юшко Войдатович (Луцьк, 1451) [6, т. 1, с. 187]; пор.: лит. *Vaidotas* [15, с. 212], прус. *Waydote* (1261 р.) [14, с. 112];

Войдило (Київ, 1437) [6, т. 1, с. 187]; пор.: прус. *Waydil* (1391 р.) [14, с. 112];

Ива(н) Влжеви(ч) (Вільна, 1495) [6, т. 1, с. 234]; пор.: лит. *Vėžys* [11, т. II, с. 234];

Кє(д)руц (Житомир, 1635) [1, с. 8]; пор.: лит. *Giedruc* [15, 142];

Дорг (Берестя, 1448) [6, т. 1, с. 318]; пор.: лит. *Dargis* [11, т. I, с. 462];

Дягил (Володимир, 1498) [6, т. 1, с. 341]; пор.: лит. *Dagilis*, *Dagilius* [11, т. I, с. 444];

Кєришонь (Острог, 1466) [6, т. 1, с. 473]; пор.: лит. **Keršonis* [11, т. I, с. 977];

Корѣива Ядукговичь (Вільна, 1451) [6, т. 1, с. 501]; пор.: лит. *Kareiva* [11, т. I, с. 924];

Крукъждо (б. м. н., бл. 1392) [6, т. 1, с. 517]; пор.: лит. *Krugžda*, *Kriugžda* [11, т. I, с. 1083];

Крупша (Вільна, 1495) [6, т. 1, с. 517]; пор.: лит. *Krupšas* [11, т. I, с. 1093];

Коушлєико (б.м.н., 1441-1442) [6, т. 1, с. 532]; пор.: лит. *Kušleika* [11, т. I, с. 1140];

Миркли (б.м.н., бл. 1392) [6, т. 1, с. 595]; пор.: лит. *Mirklys* [11, т. II, с. 253];

Рєгула (Овруч, 2-а пол. XV ст.) [6, т. 2, с. 291]; пор.: лит. *Regula* [11, т. II, с. 590].

З. Зінкявічюс, констатує складність аналізу одноосновних антропонімів (адже часто неможливо розмежувати, чи вони є результатом розпаду композита, чи мають відапелятивне походження), наводить приклад: “*Gelvas* може мати корінь *Gelv-* (*Galv-*, пор. *galva* ‘голова’) або ж це

скорочення такої двоосновної особової назви, як *Gel-vydas*” [15, с. 230]. Тому, усвідомлюючи можливість різних інтерпретацій, не маючи чисельних документальних фіксацій виникнення онімів, пропонуємо наведені вище зіставлення як гіпотетичні.

Якщо говорити про способи фонетичної асиміляції антропонімів балтійського походження на староукраїнському ґрунті, то бачимо субституції, переважно вже зауважені вченими [9; 4]:

лит. *g* > ст.-укр. *г*: *Dargas* > *Дорґ*; лит. *g* > ст.-укр. *к*: *Girdūtis* > *Кердуги*, *Krugžda* > *Крукъждо*;

лит. *a* > ст.-укр. *о*: *Mažeikà, Mažeikis* > *Можейковичъ, Kareiva* > *Корѣва*; лит. *ę* > ст.-укр. *и*: *Kęstūtis* > *Кустюми*; лит. *ę* > ст.-укр. *ѣ*: лит. *Vėžys* > *Вѣжеви(ч)*; лит. *i* > ст.-укр. *е*: *Girdutis* > *Кердуги*; лит. *ai* > ст.-укр. *у*: *tautienis* > *Тутени*; лит. *ai* > ст.-укр. *еу*: *Jaunutis* > *Єоунуги*; лит. *a* > ст.-укр. *ой*: *Mazeika* > *Мойжек*; лит. *ai* > ст.-укр. *ои*: *Waydil* > *Войдило* і т. д.

Зазначені фонетичні відповідності демонструють усунення невластивих староукраїнській мові литовських звуків: наприклад, приголосного *g*, специфічного довгого голосного *ę*, дифтонгів *ai, au*.

Щодо словотвору аналізованих форм цікавим фактом є те, що одноосновні антропоніми балтійського походження, які знаходимо саме в українських грамотах, за нашими спостереженнями, не набувають значних трансформацій порівняно з антропонімами, фіксованими у документах Литовської Метрики із власне литовських і білоруських територій (що свідчить частково і про відносно єдиний механізм іменування особи на теренах Великого князівства Литовського).

Можна констатувати, що антропоніми консервують первинну афіксацію балтійських форм (пор. *-ut->-ум*: лит. *Girdutis, Jaunutis, Kęstutis* > ст.-укр. *Кердуги, Євнугевичь, Кєстуги*; *-il->-ил-*: прус. *Vaidil* > ст.-укр. *Войдило*; *-ot->-ат-*: лит. *Vaidotas* > ст.-укр. *Войдатович*; *-en->-ен-*: лит. *tautienis* > ст.-укр. *Тутени*; *-un->-ун-*: прус. *Biltune* > ст.-укр. *Билтуновичь*; *-ul->-ул-*: лит. *Jaunulis* > ст.-укр. *Єнюли*; *-eik->-ейк-*: лит. *Kušleika* > ст.-укр. *Коушлеико*). Зауважимо також нетиповий випадок подвійної однотипної суфіксації, коли до балтійського патронімного суфікса додається ще й східнослов'янський: прус. *Bilt-un-e* > ст.-укр. *Билт-ун+овичь* (бачимо подібні приклади у вільнюських документів початку XVII ст.: *Girdziunowycz* ← *Girdžiūnas* ← *Girdžius*; *Czurienowicz* ← *Čiūrėnas* ← *Čiūras*) [15, с. 103].

Усього кілька одноосновних антропонімів набувають патронімної форми, ускладнюючись типовими суфіксами *-ович, -евич* (*Билтуновичь, Войдатович, Вѣжеви(ч), Євнугевич(ч)*) на протигагу великому масиву патронімів відкомполітного утворення (наприклад, *Наримонътовичь, Олкимонтовичь, Радивилович, Судимонтовичь, Сурвилович, Ядукгович* і т. д. [6, т. 2, с. 24, 82, 285, 398, 402, 578]). Ця ситуація частково зумовлюється

більшою поширеністю двоосновних імен при називанні представників вищих прошарків литовського суспільства (вихідці з яких і фігурують переважно на сторінках аналізованих документів). Але, на нашу думку, такі факти можуть свідчити і про нижчий потенціал одноосновних імен балтійського походження до творення форм по батькові із суфіксами *-ович*, *-евич*.

Нетиповою є форма *Дадаукишисъ* < лит. *Daukšys*, де відбувається повторення першого складу основи. Крім того, це один із небагатьох випадків збереження литовського закінчення *-is* (пор. також *Юркелис* *Лейтис* [2, с. 26]), який зазвичай передається як *-и-* (*Кердуги*, *Єнюли*) чи *-иш-* (*Тутениш*, *Кистютини*).

Проаналізувавши групу антропонімів, які найвірогідніше утворилися внаслідок усічення основ давніх балтійських композитів (наприклад, *Войдатович*, *Дорг*, *Кердуги* і т. д.), можемо говорити, що зазначений процес як один із можливих результатів асиміляції чужомовних імен на староукраїнському ґрунті не відбувався. Однак, тут могли бути і виключення (пор. скорочену форму композита *Корибут*, яка фіксується в легенді середньовічної печаті: “печать князя кори” (1386 р., Луцьк) [6, т. 1, с. 497]).

Більшість форм, що вище коротко аналізуються, є одними з найраніших і найперших фіксацій антропонімів балтійського походження у знайдених на сьогодні грамотах XIV–XV ст. І цей факт має велике значення не лише для української ономастики, а для всієї балтистики загалом. Окремі форми, маючи одиничну фіксацію, вибиваються із рядів типових адаптацій, створюючи проекцію для нових теорій.

Відносно точне відтворення багатьох литовських імен, на думку З. Зінкявічюса, “дозволяє думати, що немало писарів, найперше з етнографічної Литви, були литовцями, що вивчили ту писемну мову (*М. В.* – тобто “руську”, староукраїнську)” [15, с. 14]).

Таким чином, розглядаючи можливість саме балтійського походження антропонімів, пропонуємо альтернативну точку зору окремим уже існуючим слов'янським етимологіям (пор., наприклад, етимологію І. Фаріон щодо форми *Войдила*: 1) *Wojd-yl-a* < *Вой-д-а* < *Вои[славъ]...*; 2) *Wojd-y-t-a* < *войдувати* “бешкетувати, галабурдити”...; 3) *зам. Войтила* < *Войт* < *Войт[ехъ]* [8, с. 159]), що моделює простір для нового трактування певних ономастичних явищ.

Л і т е р а т у р а :

1. Акти Житомирського гродського уряду : 1590 р., 1635 р. / [ред. : В. В. Німчук; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2004. – 250 с.
2. Грамоти XIV ст. / М. М. Пешак. – К. : Наукова думка, 1974. – 256 с.

3. *Гумецька Л. Л.* Литовські імена з компонентом -товть/-тольт в українських грамотах 14–15 ст. / Л. Л. Гумецька // *Вопросы теории и истории языка*. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – С. 84–88.
4. *Гумецька Л. Л.* Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV вв. / Л. Л. Гумецька // *Дослідження і матеріали з української мови*. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 121–131.
5. *Непокупный А. П.* Балто-севернославянские языковые связи / Анатолий Павлович Непокупный. – К. : Наук. думка, 1976. – 228 с.
6. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т.* / [ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – К. : Наук. думка, 1977–1978.
7. *Суперанская А. В.* Структура имени собственного. Фонология и морфология / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 206 с.
8. *Фаріон І.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / Ірина Фаріон. – Л. : Літопис, 2001. – 371 с.
9. *Būga K.* Apie lietuvių asmens vardus / Būga Kazimieras // Būga K. Rinktiniai raštai. – T. I. – Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. – С. 201–269.
10. *Kuzavinis K.* Lietuvių vardų kilmės žodynas / Kuzavinis Kazimieras, Savukynas Bronys. – Vilnius : Mokslo enciklopedijų leidykla, 1994. – 391 p.
11. *Lietuvių pavardžių žodynas: 2 t.* / A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaite. – Vilnius : Mokslas, 1985–1989.
12. *Maciejauskienė V.* Lietuvių pavardžių susidarymas. XVIII–XVIII a / Vytalija Maciejauskienė. – Vilnius : Mokslas, 1991. – 320 p.
13. *Ragauskaitė A.* XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai / Alma Ragauskaitė. – Vilnius : Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005. – 212 p.
14. *Trautmann R.* Die altpreussischen Personennamen / Reinhold Trautmann. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1974. – 204 s.
15. *Zinkevičius Z.* Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje / Zigmantas Zinkevičius. – Vilnius : Mokslas, 1977. – 304 p.

References :

1. *Akty Zhytomyrskoho hrodsokoho uryadu : 1590 r., 1635 r.* [Acts of Zhytomyr City Government: 1590, 1635] / [red. : V. V. Nimchuk; pidhot. do vyd. V. M. Moisiienko]. – Zhytomyr, 2004. – 250 с.
2. *Hramoty XIV st.* [XIVth Century Charters] / M. M. Peshchak. – K. : Nauk. dumka, 1974. – 256 s.
3. *Humetska L. L.* Lytovski imena z komponentom -tovty/ -tolty v ukrayinskykh hramotah 14–15 st. [Lithuanian Names with -tovty/ -tolty Component in Ukrainian Charters of 14–15th Centuries] / L. L. Humetska // *Voprosy teorii i istorii yazyka*. – L. : Izd-vo LGU, 1963. – S. 84–88.
4. *Humetska L. L.* Osobovi nazvy lytovskoho pohodzhennya v ukrayinskykh hramotakh XIV–XV st. [Proper Nouns of Lithuanian Origin in Ukrainian Charters of XIV–XVth Centuries] / L. L. Humetska // *Doslidzhennya i materialy z ukrayinskoyi movy*. – K. : Nauk. dumka, 1964. – S. 121–131.

5. *Nepokupnyy A. P.* Balto-severnoslavyanskiye yazykovye svyazi [Balto-Northern Slavic Linguistic Unity] / A. P. Nepokupnyy. – K. : Nauk. dumka, 1976. – 228 s.
6. Slovník staroukrajinskoi movy XIV–XV st. [Dictionary of XIV–XVth Old Ukrainian] / [red. kol. : D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska, I. M. Kernytskyi]. – K. : Nauk. dumka, 1977–1978.
7. *Superanskaya A. V.* Struktura imeni sobstvennogo. Fonologiya i morfologiya [The Structure of the Proper name. Phonology and Morphology] / Aleksandra Vasilyevna Superanskaya. – M. : Nauka, 1969. – 206 s.
8. *Farion I.* Ukrainski prizvyshchevi nazvy Prykarpatskoyi Lvivshchyny naprykintsi XVIII – pochatku XIX stolittya (z etymolohichnym slovnym) [Ukrainian Last Names of Prykarpattia Lviv Region at the End of XVIII – the Beginning of XIX Century (with Etymological Dictionary)] / Iryna Farion. – L. : Litopys, 2001. – 371 s.
9. *Buga K.* Apie lietuviu asmens vardus [About Lithuanian Proper Names] / Buga Kazimieras // Buga K. Rinkiniai rashtai. – T. I. – Vilnius : Valstibine politines ir mokslines literaturos leidikla, 1958. – S. 201–269.
10. *Kuzavinis K.* Letuviu vardu kilmes zhodinas [Etymological Dictionary of Lithuanian Names] / Kuzavinis Kazimieras, Savukinas Bronis. – Vilnius : Mokslo ir enciklopediyu leidikla, 1994. – 391 p.
11. Lietuviu pavardzhiu zhodinas: 2 t. [Dictionary of Lithuanian Last Names] / A. Vanagas, V. Maceiauskene, M. Razmukaite. – Vilnius : Mokslas, 1985–1989.
12. *Maceiauskene V.* Letuviu pavardzhiu susidarimas. XVIII–XVIII a. [Formation of XVIII–XVIIIth Centuries Lithuanian Last Names] / Macieiauskiene Vitaliia. – Vilnius : Mokslas, 1991. – 320 p.
13. *Ragauskaite A.* XVI–XVIII a. kaunchiu asmenvardzhiai [Proper Names of Kaunas Inhabitants of XVI–XVIIIth Centuries] / Ragauskaite Alma. – Vilnius : Letuviu kalbos instituto leidikla, 2005. – 212 p.
14. *Trautmann R.* Di altproisishen Personennamen [Old Prussian Proper Names] / Trautmann Reinhold. – Gottingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1974. – 204 s.
15. *Zinkevichius Z.* Letuviu antroponimika. Vilniaus letuviu asmenvardzhiai XVII a. pradzhioie [Lithuanian Anthroponymy. Lithuanian Proper Names of Vilnius of the Beginning of XVIIth Century] / Zinkevichius Zigmaz. – Vilnius : Mokslas, 1977. – 304 p.

***Вакулич М. И.* Одноосновные антропонимы литовского происхождения в староукраинских памятниках: особенности ассимиляции и функционирования.**

В статье рассматриваются одноосновные антропонимы литовского происхождения на материале памятников староукраинского языка. Доказывается балтийская этимология ряда имен, характеризуются их способы ассимиляции и особенности функционирования в иноязычной среде. Констатируется, что усечение основ как причина распада давних балтийских композитов на староукраинской почве не происходило.

Ключевые слова: староукраинский язык, антропоним литовского происхождения, одноосновный антропоним, ассимиляция, патронимный суффикс.

***Vakulych M. I.* One-stem anthroponyms of Lithuanian origin in Old Ukrainian manuscripts: assimilation and functioning characteristics.**

The article deals with one-stem anthroponyms of Lithuanian (with the exception of some of Prussian) origin based on Old Ukrainian manuscripts. The Baltic etymology of a number of

anthroponymical units is proved: Билтуновичь < Prus. Biltune; Войдамович < Prus. Waydote; Дорз < Lith. Dargis; Кершонь < Lith. *Keršonis; Корѣва < Lith. Kareiva; Крукъждо < Lith. Krugžda; Миркли < Lith. Mirklys; Регула < Lith. Regula, etc. Typical ways of phonetic assimilation are fixed: Lith. g > Old Ukr. з: Dargas > Дорз; Lith. g > Old Ukr. к: Girdūtis > Кердуми; Lith. a > Old Ukr. о: Kareiva > Корѣва; Lith. ę > Old Ukr. у: Kęstūtis > Кестюми; Lith. i > Old Ukr. е: Girdūtis > Кердуми; Lith. au > Old Ukr. у: tautienis > Тутении, etc. Anthroponyms of the analyzed group preserve primary affixation of Baltic forms (compare -ut->-ум: Lith. Girdūtis, Kęstūtis > Old Ukr. Кердуми, Кестюми; -ot->-at-: Lith. Vaidotas > Old Ukr. Войдамович; -in->-ун-: Prus. Biltune > Old Ukr. Билтуновичь; -ul->-ул-: Lith. Jaunulis > Old Ukr. Єнюли, etc.). It is stated that clipping of stems as a reason of splitting of old Baltic composites on the basis of Old Ukrainian have not been taken place.

Keywords: Old Ukrainian, anthroponym of Lithuanian origin, one-stem anthroponym, assimilation, patronymic suffix.

Н. М. Кувшинова
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ КАЛЕК В РУССКОМ ЯЗЫКЕ XVII–XVIII ВВ.

В русском языке XVII–XVIII вв. значительную часть иноязычных слов составляли немецкие лексические заимствования, анализ которых позволил продемонстрировать широкий спектр процессов их семантического освоения в языке-реципиенте, в том числе семантическое калькирование. Проведенное исследование базируется на фактических данных, полученных разными лингвистами, и результатах собственных наблюдений автора.

Ключевые слова: язык-источник, язык-реципиент, немецкие лексические заимствования, семантическое калькирование, семантическая калька, значение.

Изучение большинства лексических явлений, как правило, начинается с их семантики. Слово в его многообразных смысловых связях в системе языка берется за основу исследования как основная единица в лексике и семантике [9, с. 137]. Научная интерпретация слова должна основываться на единстве его смысловых и лексико-грамматических признаков. Слова и их значения в том или ином языке, как отмечал еще В. В. Виноградов, образуют внутренне связанную, единую, общую для всех членов общества систему. Слово соотносится с действительностью, отражает ее, выражает свои значения не само по себе, а лишь через систему значений, составляющих семантический строй языка [1, с. 186], который постепенно развивается и совершенствуется.

В процессе адаптации иноязычного слова весьма существенной оказывается способность его самого активно влиять на семантическую систему заимствующего языка и включаться в нее, и как следствие этого – происходит перераспределение отдельных микроструктур словаря (в